

տուժեան առջև: Եւ Աւետարանը ձեռքը բռնած, և անդադար կարդալով հոն Որդի Աստուծոյ և Որդի մարդոյ, և Ոչ իմ կամք՝ այլ քոյոյ յիցիւն, պիտի շարունակէր զարբեր ու զարբեր դատաստեմունքները, որ ի Գրիգորիոս երկու բնութիւն և երկու կամք ուսուցներ էր: Ու մեր զգրչները պիտի խանգարէին հին վաւերագրերը, մեր ազգին ձեռքն աւելի բազմաթիւ ու զօրաւոր փաստեր տալու համար ժողովին վարդապետութեան դէմ: Եւ ի զարուս մէջ անգամ դեռ պիտի գտնուէին գիտուններ՝ որ ամբաստանէին զՎաղկիեզոն իբրեւ պատճառ

Հայոց բաժանման. որպէս թէ կարենար ժողով մը՝ գումարուելէն 140 տարի վերջ հերձուած գոյացնել. և կամ այնքան ժաւանակ ուղղափառը յանկարծակի չարափառ դառնալ ու ստիպել զՀայս զատուելու կաթ. Եկեղեցիքէն: Պիտի շարունակէին այդ ամբաստանութիւնը, որպէս զի հաստատէին՝ թէ որքան յամր ենք մեր մեր աւանդական սխալ համոզումները սրբազրելու մէջ: Եւ մեր ազգին այս մտայնութիւնը՝ սահմանուած է անկասկած հոգեբանական անսովոր երեւոյթ մը մնալու քրիստոնէութեան պատմութեանը մէջ:

(Շարունակելի)

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

ՆԻՒԹԵՐ ՊՈՒԼԿԱՐԱՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԵՐ ՀԱՅՔ Ի ՊՈՒԼԿԱՐԻԱ

ՍԿԻՋԲԷՆ ՄԻՆՁԵՆԻ 1700

Համառօտ «ակնարկ» մ'է գրութիւնս և կարելի է իբր կմախք գործածել ամբողջական ուսումնասիրութեան մը, որ իմ ունեցած պայմաններու տակ անկարելի էր:

Պուլկարը ծագմամբ հին չէ: Հայք անոնց ծագումէն առաջ իսկ գտնուած են անոնց՝ պուլկարներուն ներկայ հայրենի հողամասին վրայ: Իմ նպատակս պիտի ըլլայ հարեւանցի ակնարկով ուրուագծի մը տալ հնագոյն և սակայն քիչ ծանօթ այս գաղութի անցեալ փառքին և պատմութեան:

Առաջին անգամ՝ այս շրջանին մէջ, հայոց կը հանդիպինք, Բիզանդիոնի Լեոն Լ. կայսեր (457—474) օրերուն և պարսից ձեռքէն փախըլ տական երկու հայ շառնաղներ են, որոնց սեռունդը յետոյ Հերակլ կայսեր օրով (620ին) փլիպիայէն (համալսարանային Զիւլիպէն — ֆիլիպպուպոլիս) Արիւստուպոլիս (Կոստանթնուպոլիս) գոյացան: (Տ. Ռումելիի Հայոց պատմութիւնը — Զեւագիր Ա. Ապոյսանեան):

Յուստինիանոսի օրերուն ալ մեծ թիւով հայեր Հայաստանէն գաղթուեցան Բիզանդիոնի կայսրութեան հիւսիսային սահմաններուն վրայ և գործածուեցան վուճը և Աւար ցեղերուն դէմ իբր պատնէշ. Բիզանդիոնի թագապիւրներուն համար սովորական էր տարբեր ցեղերու կտորներէն իրենց երկրին խլելով օտար երկիրներու վրայ բանակեցնել: Այսպէս թէ՛ հարկատու ժողովուրդները կը տկարանային և թէ՛ իրարու հանդէպ վարձկան գինուորի ոստիկանական դիրք

կը կատարէին: Պատմաբան Իրէնք կը յիշէ արաբ և հայ գունդի մը Ֆիլիպպի մէջ իբր սահմանապահ գոյութիւն ունենալը. (Տեղեկագիր Ֆիլիպպի Գրասիրաց Եղբայրութեան երեսնամեայ գործունէութեան, Պուլկարահայոց վրայ պատմական ակնարկով մը):

Յուստինիանոսի նման ըրաւ նաեւ Կոստանդին Ե. Կոբորնիմոս կայսրը (741—745) և հայազգի Թէոդորա Ա. կայսրուհին (850—867) որ մասնաւորաբար 853ին սկսաւ հալածել «Հայ Պողոսմիլ» կամ «Պոկոմիլ» կոչուած պաղիկեան աղանդաւորները, մասնաւոր մանկրեան կոչուածները, որոնք մեծ խումբերով բերաւ և թրակիա հաստատեց: Գուցէ բողոքականութեան ռահվիրայ այս առաջին քրիստոնէայ հերձուածը գրեթէ ամբողջութեամբ կը բաղկանար հայերէ, որոնց տոնով տեղով իրենց երկրէն տարագրել իրաւունք մասին պուլկար ծանօթ պատմագիր Dr. E. Tschella կ'ըսէ. «Երկար ժաւանակ հալածելէ վերջ (853—856) վերջապէս ստիպուեցաւ (թէոդորա) Պուլկարիա գաղթել տալ (պաղիկեանները) որոնք միացին մինչեւ որ փէ դարուն կաթոլիկ եղան» Եւ արդարեւ անոնց ուրոյն համայնք մը կը կազմեն դեռ մինչեւ հիմակ ալ, մեծամասնութեամբ կաթոլիկ (եթէ ոչ ամբողջութեամբ) և Ֆիլիպպի մէջ ծանօթ են իբր «բաւլիքեան»՝ իրենց թաղով, սովորութիւններով ևն: Խրոխտ և կործակ քրոնսէր այս համայնքը զարմանալի կերպով հայական յատկանշիւր ունի. Dr. E. Tschella

կ'ուզէ ինքնադրել թէ պաշտօնական կը պատկառնէր հայոց այն ցեղին՝ որոնք ըստ Մովսէս Խորենացիի Արշակի օրերուն վանանդայ չըլնալը հաստատուեցան իրենց վերջնորդ պետին հետ: (Dr. E. Tachella — Le Musée et la revue des Religions, N. 1, 2, 3. 1897 — Les arméniens Pauliciens et les modernes bulgares catholiques de la Philippopolis):

Նիկիոյի յաշորդ մեծահամբաւ Յովհաննէս Չմշկիկ հայազգի կայսրը (969—976) դարձեալ հալածել սկսաւ պաշտօնական ու մանրօրէնները և մեծ խուճերով տարագրել զանոնք: Ժ դարուն արդէն Թրակիոյ մէջ կար աւելի քան 12 հազար հայ գաղութ մը, Բուսթանքում և կամ խոստումներով ու փառք պատիւով գրաւուած այս հայ գաղութականներուն մէջ կային թէ յուսնաւորք ու թէ յունականք ալ:

Կեց աւանդուած է նաեւ որ պուլկարաց Չար և հոռոմայեցու տիրապետը Չար Սիւննի վե. լիթի (մեծ) երկրորդ կինը քոյրն էր Սուրուբայի Գէորգ հայ իշխանին: Չար Սիւննի մահէն վերջ իր երկրորդ ու հայազգի կնոջմէն ունեցած որդին Չար Բեթէր գահակալեց: Այս խաղաղասէր թագաւորը զահ բարձրասխուն պէս ուզեց իր երկրին խաղաղութիւնը առականացնել, և առ այս իր մօրեղբայրը Գէորգ Սուրուբային և քաւաքիսէ անուն կրօնաւորը զրկեց Բիւզանդիոն, որպէսզի բիւզանդական արքունիքէն իրեն կեն մը գատեն: Բուսանու կայսրն արքունիքը տիրով ընդունեց Սուրուբային որ յաշողեցաւ Մարիամ կամ Մարիանէ իշխանուհին պուլկարաց Չարին կնութեան ասնել: Այսպէս 40 տարուան խաղաղութիւն մը տիրեց երկրին վրայ: Ասիկա արգարեւ օրհնութիւն մ'եղաւ երկրին տարաբախտ շինականին համար, որ զրեթէ տասը տարին առաջ մը պատկերազմի արհաւիրքներուն տակ տառապիլ տոբալուած էր:

Յովհաննէս Չմշկիկի զահ բարձրասխուն տարի մ'առաջ մեռաւ Չար Բեթէր — պուլկարաց Աշոտ ռոգորածը, և սուրբերուն կարգը դասուեցաւ իբր «Սիւննիթիա Բեթէր վելիք» (Սուրբ Պետրոս Մեծ), (Հմտ. վալարամ Արծրունի, «Հայք ի Պուլկարիա» — Ալպագայ՝ ձեռագիր ամսաթերթ, Ֆրիլպէ 1916, Տարի Ա. թիւ 6): Վ. Արծրունի ապացոյցներ ունէր նաեւ կարծելու թէ Չար Շիւման ալ եղած էր հայ ծագմամբ պուլկար ձար մը: Չար Շիւմանի նախահարգ կը կոչուէին «Գրաֆ» որդի կամ «Լոմսմագ» տիտղոսով: «Գրաֆ», «Լրաֆ» բիւզանդական աստիճան մըն էր, ինչպէս որ լատին կամ բիւզանդական աստիճաններ էին նաեւ «կոմս», «գուքս» կամ «պատրիկ» տիտղոսները: «Գրաֆ» կամ «Լրաֆ» կոչուող աւաւ տապանութիւններ կային բիւզանդական կայսրութեան գանազան շրջաններուն մէջ: Իսկ Թ. դարուն՝ գուցէ անկից ալ առաջ, կար հայ իշխանապետութիւն մը Բիւզանդիոնի հարկատու Պուլկիզի չըլկանները (Տեղեկագրութիւն Գր. Եղբ.):

Հոն այս հայ գաղութը ունէր իր եկեղեցիները, մենաստանները, առաջնորդները, գրիչները,

որոնք Թրակիոյ մէջ՝ պանդխտութեան գիրկն իսկ չէին մտնաւ Սահակի ու Կեորպի տառերն ու իրենց պանծալի հայրենիքը: Քրիստոսի 1000 թուին Կիրակոս մը կը գրէ աւել տարան մը «ի գաւառին Մակեդոնիոյ ի քաղաքին որ կոչի Անդանապոլիս»: ձեռագրին տըրէ է Տէր Գովհաննէս «պատուապաթուր»: Վենետիկի Միսիթ. ճոխ մատենադարանի մէջէն առնուած լոկ նմոյշ մ'է այս. արդեօք ինչքի կարելի պիտի ըլլայ գտնել հոս ու հոն մանրակրկիտ խուզարկութեան:

976 թուին զահ բարձրացաւ Վասիլ Բ. Արշակունին, որ ծնած էր Մակեդոնիոյ Աղբիւս Կուրպիոյ քաղաքը: «Վասիլ ծագմամբ հայ է Մակեդոնիոյ ծնած» կը գրէ Լուրենտիանոս (էջ 130): «Վասիլի նախնիք հայ ծագում ունէին. ինք վերանգնեց» են. կը գրէ Պետարիոս (Ա. մաս, Գիրք 8, Գլուխ 9, էջ 413): Այսպէս երբ ստգին Վասիլ Բ. կ'ըլլար Բիւզանդիոնի կայսր, անդին ալ պուլկարաց մէջ մեծ համբաւ կը վառէին երկու կոմսածագ դերձանքի հայ իշխաններ, որոնք հայրը Բիւզանդիոնի արքունեաց մէջ կոմսութեան աստիճանով պատուուած էր: Եւ սակայն դերձանքի այս երկու երբայրներն ալ, հարազատ եղբայր Սամուէլ և Մանուէլ՝ ի գաւառէն Կերքանիոյ, հասին յիշխանութիւն մեծը (Չմշկեան): Ասոնք ապստամբած էին յունաց դէմ և միացած պուլկարաց՝ որոնց մօտ մեծ պատիւներով պատուուած էին «վանս իւրեանց քաշուեցան», որմէ վերջ՝ ըստ Չմշկեանի, Վասիլ ալ աւելի կը նեղէ պուլկարահայերը: Ան չի խնայեր նոյնիսկ իրենց երկիրը գտնուող ցեղաւորներուն, և Սերաստիոյ Հայատեաց մետրապոլիտին բամբասանաց վրայ ան շղթայակապ Պոլիս բերել կու տայ Սերաստիոյ նշանաւոր հայերը իբր Կերեսիկոս, և անոնցմէ Գարեթիլ աւանուն շատ յարգուած ժերմունի կը մեռնի: Իսկ զայով մնացեալներուն, անոնք ալ բռնութեան տակ կը հաւանին մետրապոլիտին կամքը կատարել, այսինքն այլեւս գտնեցալ չգարնել և ինչ ինչ եկեղեցական արարողութիւններ փոխել: Բաւեւ արկեալներուն մէջ էին նաեւ Լատիսիոյ Գովհաննէս և Սերաստիոյ Սիոն երկու եպիսկոպոսները: Այս և ստոր նման գալթակեցեցոյցի դէպքեր կը զրգռեն հայոց յունաստեցութիւնը: 975—976 թ տեղները պուլկարաց «կուրս» (ըստ Ատոքիկի) Չարը գերի կ'իջնայ Վասիլի ձեռքը: Սամուէլ անմիջապէս ձեռք կ'առնէ առաջնորդի դերը և պուլկարաց, հայոց և աւարաց համաւաճայնութեամբ կ'ընտրուի Չար պուլկարաց:

976 թ Սամուէլ կը յարձակի Վասիլի յաղթանակով արբեցած և անհոգ բանակին վրայ գիշերով, սրապետոր կ'ընէ և Վասիլ հազիւ մահ գապուած կ'ըլլայ: Ասոր վրայ Վասիլ կը տորպուի խաղաղութեան դաշինք կնքել Սամուէլի հետ: Սամուէլ Վասիլի քոյրն ալ իրեն կնոթութեան կ'ուզէ: Վասիլ թէեւ կը խոստանայ, սակայն հայատեաց մետրապոլիտին սագրանքով իր արքունիքը հարձերէն մին իբր իր քոյրը Սամուէլի կնոթեան կը զրկէ: Սամուէլ կը հասկնայ դաւը և չափազանց կը նեղուի իր վրէժնալիքները:

բաւորութեան արժանապատուութեան համար: Հայերը դառով մեծարապաշտեմ ծուղակը կը ձգեն և իբր պատիժ ողջ ողջ կ'այրեն գինիքը:

Վասիլ խիտ գայրացած մ'մեծ պատրաստութեամբ կու գայ Սամուէլը պատժել: Ֆիլիպէի մէջ պահակ կը ձգէ Լեւոն զօրավարը մեծ գունդով մը և կ'անապատէ պուլկարաց վրայ երթալ: Յանկարծ իրեն լուր կը հասնի որ Լեւոն իր դէմ ապստամբած՝ Պոլսոյ վրայ կը քալէ: Ամերջապէս վասիլն ետ կը գառնայ Ֆիլիպէ, ուր մեծ զարմանքով կը տեսնէ Լեւոնի հանդարտ և հաւատարմորէն իր դիրքին վրայ սպասելը: Կը հասկնայ որ պալատական ներքին խաղի մը զոհ եղած է: Եւ դարձեալ ան կը հրամայէ իր ըստուարաբխ բանակին պուլկարաց վրայ քալել... այս անգամ իրարանցումը կատարեալ կ'ըլլայ երբ յանկարծ պուլկար հեծնազօրները կը խուժէ յունական բանակին վրայ և տարտափելի շարդ մը կուտայ: Վասիլ հազիւ կ'ազատէ իրայ տալով իր արքայական վրանք՝ բոլոր կազմածով: Պատմիչք, ինչպէս նաեւ Չամբանս կը վկայեն թէ՛ պուլկարց այս զօրանքին կը պարտին իրենց հայ գինեակցներուն, կրթուած և ծանօթ բիւզանդական բանակներուն և պատերազմին բազանեաց: — սրտառ, կտրիճ և խորամանկ, որունք կողք կողքի տարին իրենց յաղթանալ, և զօրք Սամուէլի ուր էին Բուլղարաց և Հայոց, ինչպէս Չամբանս կը յիշէ: Վասիլի հետեւակցօրքը կը բաղկանար բոլորովին օտար վարձակն զօրքէ, մեծ մասամբ հայ գունդերէ, որոնց չղապա Սամուէլ, այլ գահող «գերի» բունց և խառնեց իր բանակին: Սամուէլի այս բոլորորդ յաղթանակը բարձրացուց իր համբաւը: Հռոմով ապաք թագ ու ծիրանի զրկեց Սամուէլի: Մինչ ամբողջ Պուլկարիան կը ցնծար յաղթանակով 980 — 981ին վասիլ ստիպուեցաւ Սամուէլը ճանչնալ ջար և անոր ծագը վիճելի հողամասերը, այսպէս նոր և սակայն աւելի հաստատուն դաշինքը մը կնքեցին Սամուէլ և Վասիլ:

Վերջին համաշխարհային պատերազմի ատեն գտնուեցան զերեզմանացարեր, որոնցմէ հաստատուեցաւ որ Սամուէլ ունէր չորս գաւառ, իր հայրը կը կոչուէր Գաւիթ — կամ Նիքոլա — և իր մայրը Հռիփսիմէ — զուտ հայկական անուն մը: 15 տարի տեւեց այս վերջին խաղաղութիւնը, որու ընթացքին Վասիլ զաղտնի գինուեցաւ, պատրաստուեցաւ Սամուէլի դէմ: Նոր գունդեր և նոր առաջնորդներ բերաւ իր բանակին, որոնցմէ նշանաւոր էր Սահակ Անծիւթոյ իշխանը, Գրիգոր Տարօնեցին և որդին Ալոտ Տարօնեցին, վերջինները հաւատարմով յունաստեղծին:

Այսպէս 15 տարի վերջ յանկարծ Վասիլ կը կոտորէ խաղաղութեան դաշինքը ու մեծ պատրաստութեամբ կը քալէ պուլկարաց վրայ: Կը բռնէ Տիւրկա քաղաքը և իբր պաշտպան կը ձգէ Սահակ Անծիւթոյ, Գրիգոր և Ալոտ Տարօնեցիները: և սակայն Սամուէլ կը յարձակ Տիւրկայի (Տուրքոյի) վրայ ու կը պաշարէ քաղաքը: Խիզախն Ալոտ կը յարձակի փախուստ կեղծող Սամուէլի մարդոց վրայ: Իր հայրը

զգալով աղէտ մը կը հետեւի իր քաջ՝ սակայն անխուճող որդւոյն: Յանկարծ դարանակալ պուլկար և հայ զօրքերը կը նետուին Ալոտի վրայ: Գրիգոր Տարօնեցի պատերազմի դաշտին վրայ կը սպաննուի, իսկ Ալոտ գերի կը տարուի: Սահակ Անծիւթոյ իշխանը արդէն իր զօրքով կը յանձնուի Սամուէլի որ կը գրաւէ Տիւրկան: Ալոտ՝ կամակոր և ըմբոս՝ կը բանտարկուի: Այդ միջոցին Սամուէլի աղէկին կը տեսնէ զԱլոտ, և իր սիրահարուի անոր և թախանձանքին լոյժ հուսկ յետոյ կը համոզէ հայրը որ զայն իրեն փեսայացնէ: Սամուէլ կը կատարէ իր աղջնկան ինդրանքը դժգոհակնով և Ալոտը փեսայացնել յետոյ զայն կը կարգէ Տիւրկա քաղաքին գինեւորական պահակ փառաքը ունէր բերդ և նաւահանգիստ: Եւ սակայն Ալոտ քաղաքին յունասէր կառավարչին հետ միախորհուրդ քաղաքը կը մատնէ Վասիլի: Ալոտ առաջին առթիւ իսկ Սամուէլի աղջկան կամ աւելի լաւ իր կնոջ հետ միասին կը փախչի Պոլիս: Վասիլ ուրախացած այս անակակալէ՝ Ալոտը կ'ընէ Վաղգիստոս: և իր գործակալը Եւստաթիոս Թաֆնոմիլէ պատրիկը կը դրկէ զԲուլղարիոյ քաղաքը: Սամուէլ յանկարծակի կու գայ այս անակակալէ: 1014ին պուլկարները պարտուած՝ լեռները քաշուեցան: Սամուէլ Պուլկարիոյ անառիկ ամրոցներէն մին ապստանեցաւ, մինչ Վասիլ ազատ համարձակ յարձակեցաւ պուլկար բանակին ցրուած միացորդներուն վրայ, մէկին մէկին գրաւեց անոնց ամրութիւնները և վերջապէս պաշարեց ջար Սամուէլ իր ամրոցին մէջ, և սակայն Սամուէլ ճնդքեց Վասիլի պաշարումը և քաշուեցաւ երկրին ալ աւելի ներսերը, ամուր բերդի մը մէջ: Վասիլ Բ. զգաց թէ անկարելի պիտի ըլլայ բռնել զՍամուէլ, ուստի վրէժէ ռւրիճ միջոց ըր խորհեցաւ: Իր զօրքն բռնած 10 — 15000 պուլկար և հայ զուգներուն վրայ թափելով իր կատաղութեան ամբողջ մուլոցը, գերիներու այս բանակին իւրաքանչիւր գինեւորը ան կուրացուց և իւրաքանչիւր 100ին մէկ միականի ձգեց իբր առաջնորդ դժբախտներու այդ կարաւանին: Ու այսպէս թափօրը ցաւագին, թափօրը այդ արեւազօրիկ կտրիմներուն ժժբախտութեան պէս սողորկեցաւ: Պուլկարիոյ ներսերը, սուգ ու շիրան մտցնելով ամէն օճակի մէջ: Անոնք խախտափող շարաններուն ի տես շանթահար ինկաւ Սամուէլ ըծրանը փրփրոտ, հեղալով և ցաւագին տապալելով: Հուրարած պալատականք ի զուր օգնութեան վազեցին իրենց ջարին: Դո՛ւն ու դարձանը օգուտ չըրին այդ տարաբախտ Հայորդւոյն ցաւին: Երեք օրուան մէջ ան մեռաւ, անհուն սուգէ մատնելով բոլոր անոնք որ գինքը ճանչցած ու սիրած էին: Ան ոչ իսկ բառ մը կ'ըսէ: արտասանել եռօրեայ հիւանդութեան ընթացքին: Այսպէս 1014 թնայ: 15ին մեռաւ ան սուգով և վրէժով լեցնելով բոլոր Պուլկարը, Ալար և Հայ ցեղերը:

Վասիլի այս արիւնոտ զորքը պատմութեան մէջ արձանագրուեցաւ, և իրեն շահի տուաւ պուլկարատեաց տիրոջը: Իրեն՝ հայ ծագաւ:

մամբ և Արշակունի կայսեր, տրուած արիւնս-
թոյր պուլիպարասպան տիտղոսը (= պըլիպարու-
պիճը ըստ պուլիպարաց) անտարակոյտ պարծանք
մը չէ:

Վասիլ ուխտ էր ըրած Սամուէլը գահազուրկ
կամ մոռած տեսնելէ վերջ տառնանաւոր վանք
մը: Եւ արդարեւ հրաժարեցաւ ան իր կայսրու-
թենէն և նետելով իր արքայական ծիրանին՝
գնաց ապաստանեցաւ հայոց Պատուիկձիկի վանքը:

Պուլիպարոյ հայոց պատուաբեր ձեռնարկութեան
բէն մին է 1084ին Գրիգոր Բակուրեան հայ իշ-
խանին շինած Պաշկովայի հսկայ վանքը Սմո-
լէնսքի նահանգին, Սթանիմաքս գիւղին մօտ,
Ֆիրիպէէն 20 — 21 քիլոմէթր հեռու: Այս վան-
քին մասին արդէն մանրամասն գրած ենք
բազմավէպի 1924 Նոյեմբերի թիւին մէջ, էջ
362 «Պաշկովայի հայ վանքը խորագրով»:

1169ին երբ Ներսէս Շնորհալիի պատասխանը
հասաւ Կ. Պոլիս Մանուէլ կայսեր, կայսրը ինք
անձամբ տալու զայն Պատրիարքարանի կրօ-
նական Մեծ Ժողովին: Այդ նամակին նիւթը
հայ-յոյն կրօնական միութիւնն էր: Մանուէլ
կայսեր առ Ներսէս գրկած երկու պատուիրակ-
ներուն մին էր Լիգորի Մատեո Թէորանէ փի-
լիսոփան որ շատ մեծ նարտարբան և աստ-
ուածաբան մէկն էր և իրեն հետ ալ՝ անշուշտ
իրբն թարգման և օգնական, Յովհաննէս Ութ-
ման անունով հայ քահանայ «հայր վնաց
հայոց ի փիլիպպուպոլեայ» (ըստ Զամբանի):
Ասիկա ապացոյց մ'է հայոց ամէն կերպ մեծ
գաղութ մը եղած ըլլալուն Ֆիրիպէի և Պուլ-
կարիոյ մէջ: Այնքան մեծ՝ որ ունէին նաեւ վան-
քեր և առաջնորդներ, ինչպէս որ յետոյ պիտի
տեսնենք: Մինչեւ 1173, այսինքն մինչեւ Ներս-
էս Շնորհալոյ մահը շարունակուող սոյն կրօ-
նական միութեան ժողովը, ինչպէս արդէն ծա-
նօթ է, չուրն ինկաւ, որու ընթացքին Գովհան-
նէս Ութման երիցս գնաց Հայաստան և դարձաւ
Կ. Պոլիս:

Այս անշուշտ բանակցութիւններէն ետք հա-
յերն այս անգամ որոշեցին միաւոր լատինաց
հետ: Ունեաց կողմէ գէշ աչքով դիտուեցաւ այս,
և անոնք սկսան հայոց դէմ դաւեր լարել: Հա-
յոց Գրիգոր կաթողիկոսը զգալով վտանգը, ան-
միջապէս կը գրէ նարտարբան և լատինագէտ
«փիլիպպուպոլեայ» Գրիգոր հայ եպիսկոպոսին
որոն յանձնարարելով երթիմ և անձամբ Հռով-
մի մէջ հայոց համար աշխատիլ, հայոց դիմքը
լատինացւոց մօտ բարձր պահելու համար: Եւ
արդարեւ Գրիգոր եպիսկոպոս Ֆիրիպէի մաս-
նաւոր թուղթով, ուղեկիցներով կը հասնի Հռովմ
Ան հոն չի գտնէր Ղուկիոս պապը որ նոյն մի-
ջոցին կարենաւ ժողովի մը մասնակցելու համար
զացած էր փրեդերիկոս Թալաուրիի մօտ: Գրի-
գոր եպիսկ. Ֆիրիպէի անմիջապէս կը շտապէ
ժողովատեղին՝ Վերնաւ, ուր փրեդերիկոս մեծ
պատուով: Պապը կ'ընդունի հայոց ինդիանքը
և Գրիգոր կը վերադարձնէ մասնաւոր թուղ-
թով մը առ հայոց առջեւով, ինչպէս նաեւ Գրի-
գորի կու տայ լատին կալիգրոս և պաշտօնական
վրայ անարամասն տեղեկագիր մը, ու նաև

բազմաթիւ նուէրներ: 1185ին սկիզբը ան համ-
բայ կ'ըլլէ պապին մօտէն և նոյն տարւոյն
Հոկտեմբերին կը հասնի Կիլիկիա, Տարսուսի մէջ
հանդիպելով կաթողիկոսին: Այնչաւս որք նիւ-
թէն գուրս է աւելի մանրամասն խօսիլ սոյն
բանակցութեանց եւայլնի մասին: Եւ կը բա-
ւականաւորած համաձայն յիշատակութիւններով
ստուերագիր մը պատրաստել միայն:

1436ին Վառնայի մէջ կար ճոխ հայ վանա-
ռակահանակ գաղութ մը, որուն ձևնովացող
օժանդակութեամբ և պաշտպանութեամբ հոն
հաստատուած էին: Այս յիշանալուն իսկ կային
քիչ շատ կարեւոր գաղութներ Սոֆիայի, Վէլի-
քոյ Թրքոմոյի, Ռազկրատի, Շումէնի և Տիմո-
թեայի մէջ: 1455ին Սուլթան Ֆաթիհ Մհմէտ
Բ-ի օրով, երբ նոյն տարին ան կը զրաւեր Կ.
Պոլիսը (Մայիս 28 — 29ին) Ֆիրիպէի մէջ կար
«իշխաններով» և եկեղեցիով հայ գաղութ մը,
երբ Ֆիրիպէն ալ զրաւեցին թուրքերը: 1460ին
Ամիրտովլաթ մամախանին Ֆիրիպէի մէջ կը
գրէր «Անգիտաց անպէտ» ի յիշատակարանը
ուր մեզ առ տեղեկութիւնը կու տայ: «Թուա-
կանիս ԶԺԼ (= 1469) ամիս Դիւս. ԻԶ (26) ի
կաթողիկոսութեան Տէր Ըստապէտի և յեպիսկո-
պոսութեան Տէր Գովափկիմա»: Այսպէս Ֆիրիպէ
վանք կամ վանքեր ունենալէ զատ պէտք եղաւ
ծին չափ բազմամարդ էր առաջնորդ եպիսկո-
պոսներ ունենալու համար, որոնցմէ մեզ ծանօթ
են Գովհաննէս Ութման, Գրիգոր և Գովափիմ...:

1670էն առաջ Ֆիրիպէ ունէր հայերու կոնկի
գաղութ մը, որուն համար ձեռքիս տակ գտաւ
նուրդ անտիպ թանկագին յիշատակարան մը
կ'ըսէ: «Այսմ (Ֆիրիպէի) քաղաք վանառանկար,
Շորթթիք, Ռուսմիթիք և Տըվրիկիք, ի միջի
իւրեանց ութման և երկու դրու ժողովեալ...»
և այլն, յետոյ տրիշ տեղ մը «... և տեղացի
(Ֆիրիպէի) Պարոն Ալիքանտոս Երեմիոսն հաւ-
դերձ եղբարք (քանանը չկայ) դրուշ. խոնա
Պետրոս և Աթանաս որդիք Ալէքանտի (քանա-
կը չկայ) դրուշ մատուցին». ասոնք էին որ
կամեցանք 1671ի առնել փախստական բազմա-
թիւ հայերու օգնութեան հասան, հուսկ յետոյ
վայելելով Ապրո Զէլէպոյ օգնութիւնը ճոխ
գաղութ մը կազմեցին: Ապրո Զէլէպի պուլկա-
րահայոց պատմութեան մէջ կարկառուն դէմք
մ'է, որու մասին երկու յօդուածներով խօսե-
ցաւ Բազմավէպի 1925 Վեպը. թիւի էջ 258
և 1926 փետրուար թիւին մէջ «Ապրո Զէլէ-
պի — Նիւթի պուլկարահայոց պատմութեան
համար» ընդհանուր խորագրով:

Թաթար Բազարմըքի գաղութին պատմութիւ-
նըն ալ հին է աւելի քան ինչ որ կը կարծուէր:
Իմ հում նիւթերու հաւաքածոյիս մէջ ունիմ
1550էն աւելի առաջ յիշատակարաններ ալ: Նոյն-
պէս և Սոֆիայի հայ գաղութին պատմութիւնն ալ
աւելի հին է քան ինչ որ ենթադրուած էր մին-
չեւ հիմա: Չեռագիր հին զբոհու համետ հա-
ւաքածոյիս մէջ ունիմ Շարակոնց մը, գործ
վարպետ զրիշ, ծոտր և ձայնագրեալ, գրուած
Սոֆիայի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն համար
ՌՂԲ Օգոստոս Ա.ին (1643 Օգոստոս 1): Թաթ.

Թաք Բագարեղբի հայոց գաղութին պատմական
նը իրենց յիշատակարաններուն ամբողջական
արտատպութեամբ պիտի լոյս տամ օրն էջն
րուն մէջ ի մօտոյ:

Այսպէս հայ գաղութը Պուլկարիոյ համար եղած
է հին և գործունէնայ գաղութ մը, արժանի յիշ-
ուելու, երբեմն շատ բարգաւաճ և երբեմն ալ
անշուք մնացած: Այսօր ստուարաթիւ հայ գա-
ղութ մը պուլկար ագիւի և եղբայրական կա-
ռավարութեան օգնութեամբ կ'ապրի խաղաղու-
թեամբ: Հայք հոս միշտ հիւրասիրուած են, հա-
կառակ ամենէն լքուած ըլլալու՝ Պուլկարիան
չգլացաւ երբեք իր եղբայրակից քոյր ժողովուր-
դին՝ հայոց՝ բարեկեան օգնական նեցուկը ըլ-
լալու:

Այսպէս իմ երեք տարիներու երկար պըր-
պըտմանց արդիւնքը եղող բոլոր մանր և խո-
շոր անցեալ յիշատակարաններս լոյս տալով,
կամաց կամաց պիտի գամ հաստատել որ հայք
և պուլկարք եղած են ու պիտի մնան երկու
ցեղեր՝ յաւիտեանապէս բախտակից իրարու:

Յ. ՔԻՐՈՏԵԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍՈՓՈՂԼԵՍ

Ի Դ Ի Պ Ո Ս Թ Ա Գ Ա Ի Ո Ր

(Շար. տես Բազմ. 1927, էջ 304)

ԶՈՐՐՈՐԴ ԲԱՐՍԻՍԻԱՆ

ՅՈՎԱՍՏԷ, ԲԱՆՔԵՐ, ՊԱՐ, Ի Դ Ի Պ Ո Ս, ԵԱՌԱՅ

ՅՈՎԱՍՏԷ

Երկրիս պետեր, միտքըս խորհուրդ մը ինկաւ,
խուսիչ ու պատկեր ձեռքս երթալ զից մեհեանս
[ներն,

Զ'իդիպոսի հոգին պէտպէս հոգերով
կը աղւայտի. եւ փոխանակ դատելու
Հին պատգամները նորերով, անձնատուր
կ'ըլլայ ամէն անոնց որոնք կը գուժեն
Արհաւիրքներ. և զի խրատներըս չունին
Որեւիցէ օգուտ, քեզի կը դիմեմ
Աղերսահայց, ո՞վ Ապոլոնըդ լիկեան,
Ուխտանքէր աջ ձօներով, վասն զի
Դուն աւելի մօտ ես, որպէս զի մեզի
Տաս յայտնութիւն մը սուրբ. զի մենք ամենքիս
Ահուգողի մէջ ենք, զանի տեսնելով
Զարհուրած իբր զեկավար մը նաւի:

ԲԱՆՔԵՐ

Ո՛վ օտարներ, կրնամ ձեռն իմանալ,
Ապարանքս ո՞ր է իդիպոս ալքային,
Կամ ինքն իսկ ո՞ր է՝ թէ գիտե՞ք ըսեք ինձ:

ՊԱՐ

Ահա պալատն, և ինքն ալ ներսն է, ո՞վ հիւր,
Եւ այս տիկինը մայրն է իր զաւակաց:

ԲԱՆՔԵՐ

Ըլլայ չքանդ այդ ամուսինն երջանի՞կ
Յաւէտ, տեսնէ երանիկներ միշտ իր շուրջն:

ՅՈՎԱՍՏԷ

Նոյնպէս եղիւ երջանիկ դուն ալ, ո՞վ հիւր,
Մաղթանքներովդ արժանի ես ատոր,
Բայց ըսէ՛ ի՞նչ բան ըզբեզ հոս կը բերէ,
Ի՞նչ բան կ'ուզես ծանուցանել դուն մեզի:

ԲԱՆՔԵՐ

Աւետիս տանդ և ամուսնոյդ, ո՞վ տիկին:

ՅՈՎԱՍՏԷ

Ի՞նչ աւետիս է այդ, ուրկէ՞ կու գաս դուն:

ԲԱՆՔԵՐ

Կորընթոսէն. ինչ որ ըսեմ պիտի քեզ,
Ըզբեզ պիտի ուրախացնէ անկասկած,
Եւ կարելի է թէ նաև տրամնցնէ:

ՅՈՎԱՍՏԷ

Եւ ի՞նչ լուր է՝ որ կրկնազօր է այդպէս:

ԲԱՆՔԵՐ

Զինք բընիկներն իսթմիական աշխարհին՝
Ինչպէս կ'ըսուէր հոն՝ թագաւոր պիտի 'նեն:

ՅՈՎԱՍՏԷ

Ի՞նչպէս, չ'ի՛շխելու հոն ծերունին Պուլիքոս:

ԲԱՆՔԵՐ

Ո՛չ, մահը զայն գերեզմանին մէջ դըրաւ:

ՅՈՎԱՍՏԷ

Եւ ի՞նչ կ'ըսես. արդ Պուլիքոսը մեռաւ:

ԲԱՆՔԵՐ

Մեռնիմ ես հոս, թէ ճշմարիտ չեմ խօսիր:

ՅՈՎԱՍՏԷ

Նամիշտ, չերթամ պատմել փութով քու տիրոջդ.
Ո՛վ պատգամներ աստուածներուն, ո՞ր էք դուք.
Կը փախչէր այդ մարդէն երբեմն իդիպոս